

Nemzetiségi sors Komárom-Esztergom megyében 1945 után

A Komárom-Esztergom Megyei Levéltár konferenciája

2017. április 20-án, az esztergomi Szent Adalbert Központban rendezte meg a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (MNL KEML) a fenti című tudományos tanácskozást. A konferencia kiemelten foglalkozott a magyarországi németiség II. világháború utáni történetével.

Dr. Kancz Csaba, Komárom-Esztergom megye kormány megbízottja köszöntőjében emlékeztetett rá, hogy a nemzetiségeknek mindig is alapvető szerepe volt a megyében, és hangsúlyozta az élő emlékezet, így a múlt megismerésének fontosságát. Romanek Etelka, Esztergom polgármestere a város összetartó erejét emelte ki, melyben a területén élt és ma élő nemzetiségeknek is komoly része volt, illetve van. A hagyományok ápolását – mint mondta – ezért is tartja fontosnak.

Dr. Romsics Ignác történész, egyetemi tanár (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) bevezető előadásában a II. világháborút megelőző és azt követő határváltozásokról s a nemzetiségek ezzel kapcsolatos helyzetéről beszélt, kiemelve az elcsatolt területekről áttelepülők magas számát, valamint elemezve Trianonnak a határon túli magyarságra gyakorolt hatását. Az 1938 és 1941 között véghezvitt területgyarapodásokban összesen 171 ezer km²-rel növekedett az ország területe, így a lakosság 15 millió fő lett, szemben a Trianon előtti 18 millióval, illetve a békeszerződés hatályba lépését követő 7 millióra csökkent lakossággal. Az előadó kitért II. világháborút követő, a nemzetiségeket érintő változásokra, jogsérelmekre (csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény, kitelepítés, málenkij robot). A magyarországi németiséget sújtó, 1946. december 22-én elrendelt,¹ 1946–1948 között végrehajtott, Németországba történt áttelepítés miatt 200-250 ezer főre tehető² azoknak száma, akiknek ily módon kellett elhagyniuk otthonaikat.

A bevezető előadás után dr. L. Balogh Béni, a Magyar Nemzeti Levéltár főlevéltárosa egy kismányoki sváb, Kaufmann Jakab példáján keresztül ismertette részletesen a magyarországi németek Szovjetunióba hurcolását. 1945-ben Kaufmann és társait Bonyhádról Bajára, majd onnan Temesvárra vitték. Útközben többen életüket veszítették, majd 1946-ban a tifuszjárvány tört ki a fogolytáborban. Sztálin személyesen rendelte el a németek kényszermunkára a Szovjetunióba hurcolását. Nem az egyéni, a politikai foglyok számára felállított GULAG-, hanem tömegesen az ún. GUPVI-munkatáborokba szánta őket.³ Az 1944. december 22-én kiadott, 0060-as számú katonai parancs 15 napi munkáról szólt. Végrehajtásá-

Vakán József felvétele

ról Lavrentyij Berija, az NKVD⁴ vezetője gondoskodott, határidőként 1945. február 15-ét szabták meg. A németajkúak deportálását a magyar kormány és a Magyar Kommunista Párt (MKP) tudta nélkül rendelték el a szovjetek, erről Révai József Rákosi Mátyásnak írt, 1945. január 7-ei keltezésű levele tanúskodik. A 0060-as parancs alapján megközelítőleg 150 ezer sváb deportálását rendelték el a szovjet GUPVI-munkatáborokba. A 15 napos munka helyett a valóságban csak évekkel később térhettek haza, akik túléltek a megpróbáltatásokat. L. Balogh Béni elmondta, hogy a levéltárban még sok, a témával kapcsolatos feltáratlan forrást őriznek.⁵

Dr. Wencz Balázs, a rendezvény szervezője, a MNL KEML igazgatója előadásában a kommunista párt nemzetiségpolitikáját, nemzetiségekkel kapcsolatos bánásmódját mutatta be. A magyarországi németek esetében kollektív vagyoneklobzást valósítottak meg annak érdekében, hogy a földosztást végre tudják hajtani.⁶ A svábság kitelepítésének szükségessége mellett végig kitartó MKP folyamatosan megfigyelte a lakosságot, és érzekelte: propaganda-tevékenysége a nagy német lakosságú településeken eredménytelen maradt. A magyar-csehszlovák lakosságcsere esetében a megyei kommunisták elleneztek a szlovákok áttelepülését. [Vélhetően azért, mert többségük a szénmedence barnakőszén-bányáiban dolgozott, és a kommunisták számára az ún. szénecsata megvalósítása elsőbbséget élvezett – B. P.] A kitelepített németek házaiba Magyarország szegényebb térségeiből érkeztek telepesek, olyan egykori uradalmi cselédek, akik nem értettek a mezőgazdasági munkákhoz.

A kitelepítéssel kapcsolatban emlékezőkkel beszélgetett dr. Kövecses-Varga Etelka néprajzkutató, az esztergomi Balassa Múzeum munkatársa. Előadásában sorra vette a megye nemzetiségi településeit, és ismertette a lakosság sorsát, a megélhetési lehetőségeket vizsgálva. Esztergom vármegye német betele-

pítése *Esterházy Imre* (1663-1745) érsek nevéhez fűződött.⁷ A magyarországi németek a térség falvaiban a kezdetektől – a XVIII. századi betelepítésektől – főként mezőgazdasággal foglalkoztak. A földosztás, földelkobzások után sok sváb család bér munkaként fuvarozást, szántást-vetést vállalt, Dorog térségében azonban egyre inkább az üzemekben, szénbányákban helyezkedtek el. Sokan a bányától vettek haszonbérbe földeket, és bányászati főtevékenységük mellett azokon dolgoztak. A legnagyobb kitelepítések a megyében Leányváron,⁸ Környén, Szomoron és Máriahalmon történtek. Volt, ahol a sváb lakosság 45%-át kitelepítették. Azokon a településeken, ahol a svábság nagy része a dorogi szénmedence bányáiban dolgozott, nem valósult meg a kitelepítés (Csolnok), vagy pedig csak a bányászok mentesülhettek a kitelepítés alól (Leányvár).⁹ Süttőn – ott a helyi kőfaragóipar miatt – szintén elmaradt a kitelepítés. Nyergesújfalu ipari településsé vált. Német lakosságát ez mentette meg, a volksbundistákat azonban itt is üldözték, illetve összeköltöztették.¹⁰ (Táton a volksbundista agitációt személyesen *Basch Ferenc*¹¹ végezte a helyi nagygazdák körében.) Fontos azonban megjegyezni: a legutóbbi kutatások arra mutatnak, hogy a magyarországi német lakosság sok esetben nem volt tisztában a Volksbund hitlerista propagandájával, nemzetiszocialista mozgalmi jellegével, csupán egyfajta hagyományörző egyesületként tekintettek rá.¹² A kitelepítettek helyére az Edvard *Beneš*, Csehszlovákia elnöke által tető alá hozott magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény értelmében ide is felvidéki magyarokat telepítettek. Dágon sváb és tót nemzetiség is élt, a kitelepítés szintén a bányászat miatt nem történt meg. Keszölcön 1944. december 30-án szovjet hadimunkára hurcolták a tót lakosságot. A csehszlovák agitáció itt érte el a legnagyobb eredményt, a lakosságcsere keretében sokan távoztak a faluból, házaikba azonban kevesek települtek be, azokat főként a rokonok, a falu lakossága vette birtokába.

Busa Mónika, a tatai Kuny Domokos Múzeum, Német Nemzetiségi Múzeum etnográfusa kutatásai során olyan magyarországi németekkel készített interjút, akik nem a kitelepítés miatt, hanem más okokból kényszerültek elhagyni szülőfalujukat. Bajon az 1183 főből 1026-an vallották magukat németnek. A helyi Volksbund-tagokat 1944. december 14-én evakuálták, napokkal előre tudták, hogy az esemény be fog következni. Visszatértükkor lakásaikat már a betelepítettek foglalták el. Voltak családok, akiket 1945. január 16-án német katonák kényszerítettek németországi áttelepülésre. Az előadó rámutatott a múzeumi tárgyak forrásokként való felismerésére is. Példaként említette: a múzeumban található egy eredetileg mekényesi család kelengyeládája, melyet az Orosházára, majd onnan Tatára történt áttelepülésükkor használtak. Hangsúlyozta, hogy az emlékezet helyei (emlékművek) viszik tovább majd a múltat akkor, ha már nem lesz, aki az átélteket közvetlenül fel tudná idézni.

Móser Tamás, a Néprajzi Múzeum munkatársa *Tarján* történetét mutatta be. Egy olyan faluét, ahol a magyarországi német lakosság kitelepítése nem valósult meg. A kutató ennek kapcsán felismerte, hogy a lakosság kollektív emlékezetében a tragikus esemény elmaradása büntudat-élményt okozott, ha arra gondoltak, hogy nálunk nem történt kitelepítés, míg más sváb többségű falvak lakói elszenvedték azt. Tarjánban is megtörtént azonban a vagyoneklobzás, és telepesek is érkeztek a Felvidékről, valamint magyarországi községekből. Az előadó kiemelte az önként betelepült rendszerhű zsellérek és a helyi lakosság konfliktusos kapcsolatát, illetve szintén hangsúlyozta az emlékezeti helyek¹³ fontosságát. A német nemzetiségű lakosság a rendszerváltozás után visszavásárolta korábban elvett tulajdonait, így például a szőlő, a préház emlékezeti helyé, egyszersmind a sváb identitás meghatározó elemévé, a bortermelés az etnikai tudat fontos részévé vált. Az identitáserősítésben szintén fontos szerepet játszanak a németországi testvér-települési partnerkapcsolatok is.

A konferencia zárásaként *Horváth Attila*, a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár igazgatóhelyettese, főlevéltárosa, a levéltár őrizetében lévő, a helyi roma lakossággal kapcsolatos forrásokról tartott előadást. A város határában a XVIII. századtól megjelent cigányság helyzete sokáig nem nyert rendezést, és kiűzésüket kezdeményezték. *Mária Terézia* és *II. József* idején készültek az első cigányösszeírások. Később letelepülésre kötelezték őket, szekereiket elkobozták, véget vetve vándorló életmódjuknak. Gyerekeiket parasztszaladok nevelték. A cigányok körében ekkortól a házi iparos-tevékenységek váltak meghatározóvá. A dualizmus-kori iratanyag hiányos, így a romák akkori sorsa nehezebben követhető nyomon. A Trianon utáni viszonyokat ellenséges nyelvezet, etnicista felfogás, szegregációs törekvések jellemezték. 1941-ben Esztergomban cigánytelepet hoztak létre, amelybe a cigányságot karhatalommal kényszerítették át. A telepet lakói csakis munkaszolgálat céljára hagyhatták el, számukra tilos volt a Duna-parti sétányon megjelenni, a padokra ráülni. A szocializmusban a kényszeres asszimiláció határozta meg a cigány lakosság sorsát. Az 1960-as években még a hagyományos életmódot éltek, társadalmi- vagyoni elkülönülésük azonban az etnikumon belül is megfigyelhető volt. A letelepedett, legmódosabb réteget a muzsikuskis cigányok jelentették, utánuk a félig letelepedett vándoriparosok (szegkovácsok, üstkovácsok, vályogvetők, teknőfaragók) következtek, a lakással nem rendelkező vándorlók pedig főként lókupecsek voltak.

Az esztergomi levéltár szervezésében megtartott tudományos konferenciát a megjelentek informatív-nak és hasznosnak ítélték, azonban az is nyilvánvalóvá vált, hogy a megye kisebbségkutatásában sok még a tennivaló, s a feltáratlan források, a megválaszolatlan kérdések száma nem csekély.

Bús Péter János

Jegyzetek:

¹ A 12.330 M. E. számú rendeletet idézi Czibulka Zoltán–Heinz Ervin–Lakatos Miklós (edd.): A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Magyar Statisztikai Társaság Statisztikaitörténeti Szakosztálya, Központi Statisztikai Hivatal Levéltár, Budapest, 2004. p. 209-210.

² Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése 1945-1950. Budapest, 1988. 12. p.

³ GULAG: Glavnoje upravlenyije iszpravityelno-trudovih lagerej – Javítómunka-táborok Főigazgatósága. GUPVI: Glavnaja Upravlenyija Voennoplennih i Internirovannih – Hadifogoly- és Internáltügyek Főigazgatósága (a szerk.).

⁴ NKVD: Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Djel – Belügyi Népbiztosság (a szerk.).

⁵ A Magyarországi Németek Szövetségének iratai, MNL OL XXIV-I-1-LXXXVII. [1989-es keltezésű, a Szovjetunióba hurcoltak által írt levelek.]

⁶ Így történt a pest megyei Csobánka községben is: PML VO. V. 1166. 4. doboz, ad343/1945/7. A témáról ld. Bús Péter János: „Semmilyen szempontból nem kívánatos itt maradásuk.” Rövid áttekintés és kutatási helyzetkép a pilisi svábok kitelepítésének történetéről. Studia Vincentiana, 4. (2015) 2., p. 189-204.

⁷ Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth, [h. n.] 1984. p. 168.

⁸ A leányvári kitelepítésről ld. Bús Péter János: „Ide-oda vándorolunk, sehol sincsen hazánk már” A magyarországi németek kitelepítésének emlékezete a Pilis térségének falvaiban. In: Szuly Rita–Krántz Péter Pál (edd.): Társadalom térben és időben: tanulmányok az

új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés- és társadalomtörténetéről. Budapest; Piliscsaba, 2015.

⁹ L. Balogh Béni: „Svábkérdés”: Kitelepítés Leányvárról. A német lakosság kitelepítésének kezdeteiről Komárom-Esztergom vármegyében. Limes. Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle 2. (1992), 1. p. 61., illetve Fatuska János: A németek sorsa Komárom-Esztergom megyében (1945-1950) = szerk. A. Pál Gabriella, Fatuska János, Isten véled hazánk – Ade unser Vaterland, Konferencia Komárom-Esztergom megyei németek kitelepítésének 60. évfordulójára, Tatabányai Múzeum, Tatabánya, 2010, 41. p.

¹⁰ A Volksbundról bővebben ld. Tilkovszky Lóránt: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938-1945. Budapest, 1978. valamint Spannenberger, Norbert: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938-1944. Budapest, 2005.

¹¹ Basch Ferencet (1901–1946) Adolf Hitler a magyarországi német népcsoport vezetőjévé nevezte ki 1940-ben. Bascht a népbíróság háborús bűnök miatt halálra ítélte, 1946-ban kivégezték. Ld. Magyar Nagylexikon, III. kötet. Glatz Ferenc (ed.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 328-329. Basch Ferenc Antal szócikke.

¹² A szerző (B. P.) által 2013–2014 között Leányvár, Csobánka, Solymár településeken az oral history módszertanával készült, a kitelepítést, annak folyamatát átélte személyekkel készült interjúk alapján.

¹³ Az emlékezeti helyekről, azok jelentéséről ld. Jan Assmann: A kulturális emlékezet: írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest, 2004.

Szószóló helyett képviselőt akarnak a magyarországi németek

Az országos német önkormányzat közgyűlése tárgyalta a 2018-as választásokról

Megkezdte választási felkészülését a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata. Az MNOÖ közgyűlése a május 6-án, Budapesten tartott ülésén többek között arról tárgyalta, hogyan érhető el, hogy a 2018-as országgyűlési választásokat követően nemzetiségi szószóló helyett már teljes jogú képviselő szálljon síkra az Országgyűlésben a magyarországi németek érdekeiért.

Az MNOÖ közgyűlése először tárgyalta részletesen a 2018-as országgyűlési választásokra való felkészülésről. Heinek Ottó elnök arra emlékeztetett, hogy az országos önkormányzat stratégiájában rögzített célja a következő ciklusban a szószólói helyett a szélesebb jogkörrel rendelkező képviselői mandátum elérése. A közgyűlés támogatta azt az elképzelést, amely szerint már rövidesen feláll egy kampánystáb, amely nyár végéig részletes tervszerűen rögzíti az ősztől esedékes mozgósítást. Ritter Imre, aki a jelenlegi ciklusban szószólóként képviseli a magyarországi németeket az Országgyűlésben, kiemelte: a legfontosabb, hogy az ország szerte jól működő nemzetiségi önkormányzati és egyesületi hálózat segítségével, de mindenekelőtt a személyes meggyőzésre alapozva minden érintett választópolgárhoz eljusson, hogy miért érdemes és hogyan lehet az MNOÖ listájára szavazni.